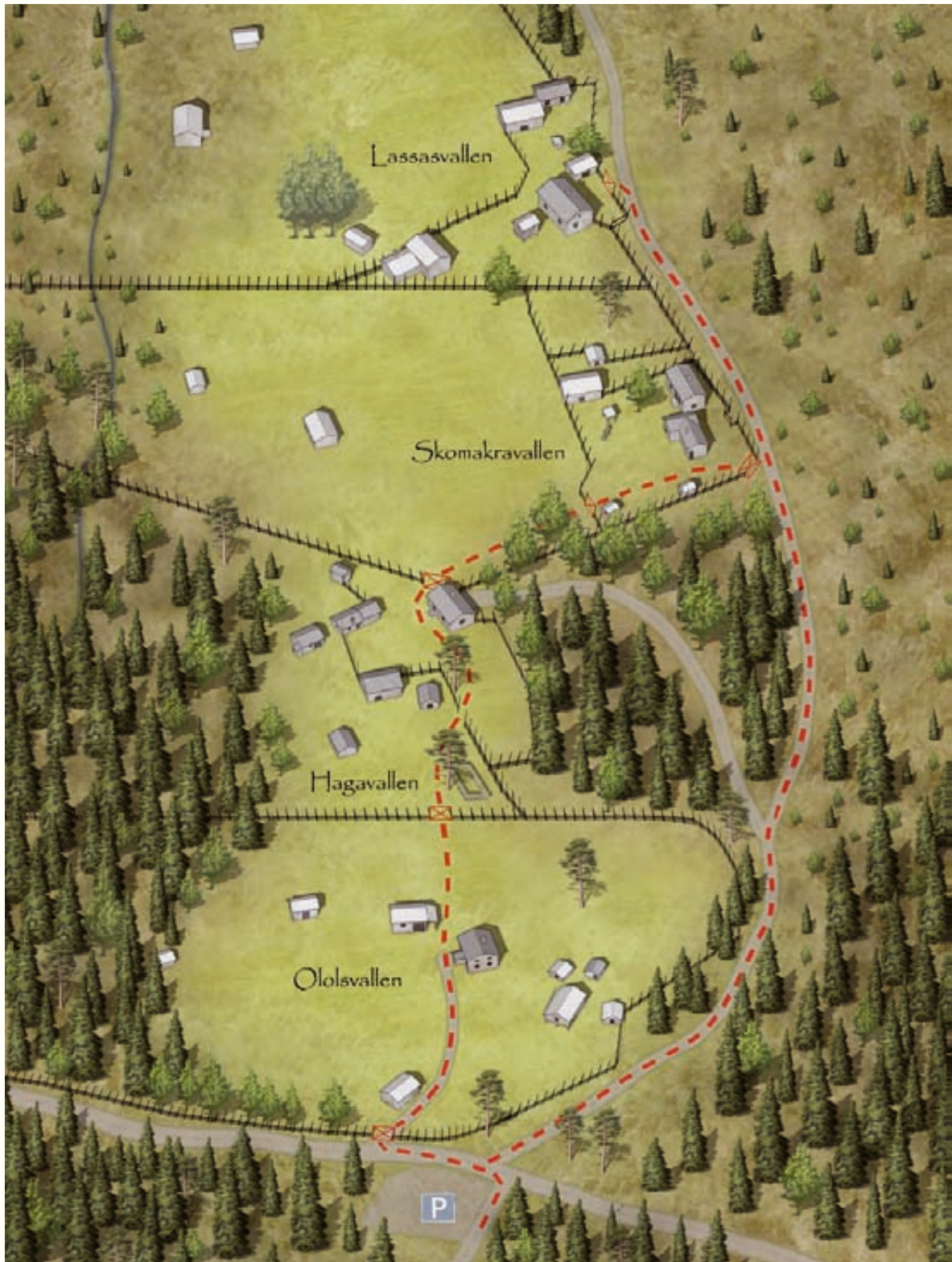


KULTURRESERVATET

VÅSBO FÄBODAR

Ovanåkers kommun i Hälsingland







Våsbo fäboddar i Ovanåkers kommun i Hälsingland ligger drygt en mil norr om Edsbyn. Hit har bönderna från Roteberg tagit sina djur på bete om sommaren under flera hundra år. Här finns också ängsmarker och små åkrar.

De fyra fäbodvallarna ligger högt i en slänt med odlingsmarken sluttande ned mot en liten bäck och en uppdikad myr i väst. Till varje vall hör minst ett tiotal byggnader, typiska för de hus som behövdes vid en Ovanåkers-fäbod vid senare delen av 1800-talet. Alla bevarade hus gör att Våsbo ser ut som en liten by.

Hur länge Våsbo fäboddar funnits är okänt, men markerna har brukats i åtminstone 270 år. Slätter och efterbete inom hagarna har gynnat en flora med många växtarter som blir alltmer sällsynta i dagens jordbrukslandskap.

Våsbo fäbodlar - länets andra kulturresevat



▲ Skomakra-Nils reparerar gårdsgårdar.

FÄBODARNA MED SINA marker var förr en mycket viktig del av Hälsingegårdarnas ekonomi. Man använde sig inte bara av den inhägnade marken kring fäbodhusen, utan även skogsmarkerna runtom. Skogsbetet stod för större delen av sommarens näring för djuren. Korna och getterna mjölkade som mest under sommaren och gick i sin till våren. Sommarens frodiga bete gav rikligt med färskmjölk, som fäbodjantorna beredde till hållbara mjölkprodukter som kunde sparas över vintern. En stor del av djurens vinterfoder utgjordes av hö från slåttermyrar, löv och mossa från skogen runt fäbodarna.

I skogsområdena som hör till Ovanåkers kommun i Hälsingland finns några av landets bäst bevarade fäbodmiljöer. Därför är Ovanåkers fäbodskog utsett som Riksintresseområde för kulturmiljövården. Bland dessa fäbodlar har Våsbo valts ut som länets andra kulturresevat år 2008. Våsbo fäbodlar med bevarade byggnader, flora och fint skötta marker är en god representant för fäbodbruket i Hälsingland som det kunde te sig i slutet av 1800-talet. Syftet med kulturresevatet Våsbo fäbodlar är att bevara och utveckla de höga kulturhistoriska och biologiska värdena genom ett fortsatt varsamt brukande. En bidragande orsak till att just Våsbo valts ut har varit fäbodägarnas engagemang och deras vilja att värna miljön för framtiden.

Miljön vid Våsbo var en del av vardagslandskapet för 1800-talets hälsingebönder, men idag ser jordbruksekonomi och livsmedelshandtering helt annorlunda ut. Våsbo kan fungera som ett bra pedagogiskt exempel på det sena 1800-talets fäbodmiljöer. Området skall vara öppet för besök och användas för inlevelse, lärande och vetenskap.

Våsbo fåbodar på äldre kartor

DEN FINA MILJÖ som finns vid Våsbo fåbodar i form av flora, markslag och byggnader har skapats under en lång tid. Generationers brukare har tagit vid efter varandra i en lång kedja. Ännu vet vi inte när Våsbo fåbodställe började brukas och hur den första tidens användning såg ut. Förändringar har skett under tidens gång, markerna har ökats ut, byggnader flyttats och byggts om, markanvändning och betesgång har förändrats.

Det har diskuterats en hel del om hur, när och varför fåbodarna har uppstått. Frågorna har inget klart svar. Hur fåbodarna användes, vilka markslag och byggnadstyper som fanns, varierar i oändlighet över fåbodområdet och över tid. Jordbruket i Hälsingland, liksom på andra håll i norra Sverige, har länge varit inriktat på boskapskötsel, kompletterat med olika bisysslor. Byarna har samlats i de bästa odlingslägena

▼ På en gränsbestämningsskarta från 1742 ser man Våsbo fåbodar uppe till vänster. Endast en röd prick markerar bebyggelsen, omgiven av en grön ring av ängsmark och brunmarkerade myrar till bete eller slätter. Resten utgörs av skogar och sjöar. Till höger finns hembyn Roteberg med sina gårdar vid sjön Ullungen.



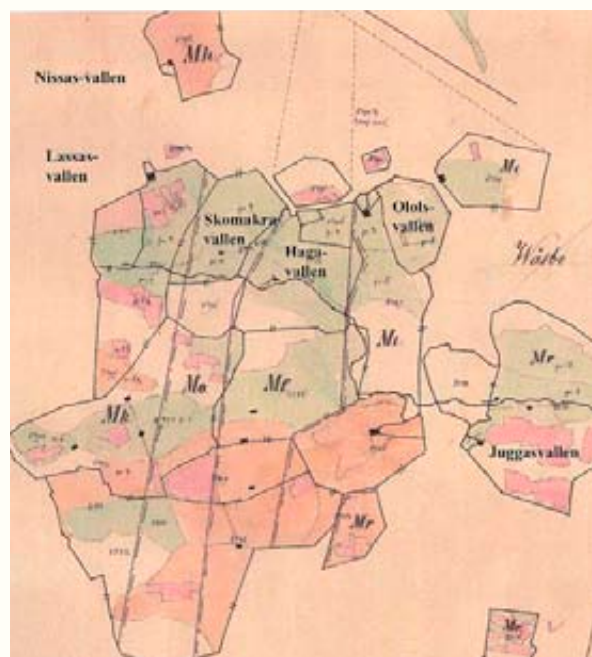
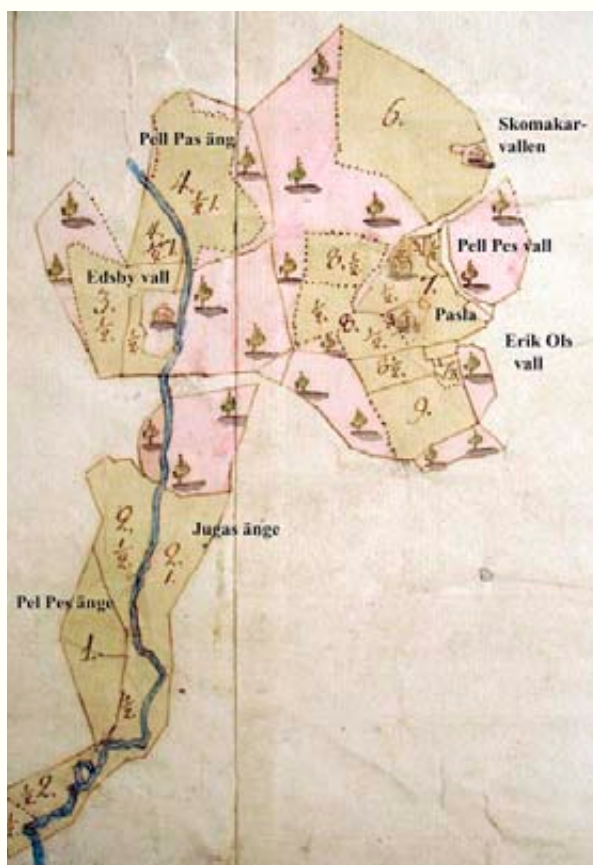
▼ Storskifteskartan 1794-95 över Våsbo fåbodar. Kartan är vänd ett kvarts varv så att norr här är åt höger. Skomakarvallen är ungefär på samma plats som idag. Pell Pes är dagens Haga-vall, av Pasla-vallen är bara husgrunden mellan Haga och Olols kvar. Ingen byggnad finns utritad vid Erik Ols vall, men en fågård. Vallerna är densamma som Ololsvallen, men låg vid denna tid lite högre upp mot skogen och lite närmare Haga-vallen. Edsby vall finns nu kvar som en husgrund. Bäckens svänger idag upp mot Skomakra från Edsby vall.

Markslagen är äng (grönt) och ängshagar med träd (rosa).

i dalgångarna och vid sjöarna. Större delen av marken i hembyn har brukats som åker eller svaljord (ett tidigt cirkulationsbruk med omväxlande lin, säd och gräsväxt). Betesmarken i utskogen har spelat en stor roll vid etableringen av fåbodarna, men ofta var även andra markslag lika viktiga.

Mesta delen av djurens vinterfoder har hämtats på ängsmarker utanför gårdens närmaste marker, vid fåbodar och på myrar i fåbodens omgivning. Så var det även för bönderna från Våsbos hemby Roteberg i Voxnans dalgång i Ovanåkers socken. Beräkningar från Roteberg vid mitten av 1800-talet visar, att mer än 75 % av gårdens areal bestod av ängsmarker, varav den större delen fanns utanför byn.

Byn Roteberg med sina bönder finns upptagna under Alfta tingslag i Hälsinglands äldsta skattelängd från 1542. Roteberg är redan då en stor by med 13 bönder. Till byn hörde också 2 ålkar och en kvarn. Fåbodar nämns inte, men de "skogedelar" som finns uppräknade efter bönderna, kan betyda fåbodar som hade ängsmark.



▲ Våsbo fåbodar vid laga skiftet 1852-1860.



◀ Fåren som under sommaren betar vid Våsbo, är under vintern på hemgården Skomakra i Roteberg.

Våsbo vid laga skifte

Det är först vid laga skiftet 1852-1860, som man kan få en tydligare bild av Våsbo och hembyn Roteberg. Sju vallar fanns på Våsbo vid denna tid. De fyra vallarna, som hör till Kulturreseptatet Våsbo fåbodar (Lassas, Skomakra, Haga och Olols) fick vid skiftet nya ägo­gränser, som skar tvärs igenom de gamla inhägnaderna. Marken delades upp i fyra långsmala remsor från den övre delen av sluttningen, där byggnaderna finns, till den flackare Myran lägst ner. På så vis fick alla del i de olika markslagen. Man fick också egna skogsskiften avstyckade i skogen runtom fåbodarna. Detta kom att förändra användningen av fåbodarna. Nu började männen använda stugorna för övernattnin­g vid vinterns skogshuggningar och det är troligen nu, som stallen byggdes.

Marken var inhägnad i olika hagar. Markslagen var äng (grönt på kartan), svaljord (rosa), och odlingsmark (brunrosa). Området i den lägre delen av fåbodstället kallas Myran och hade börjat dikas och odlas upp vid denna tid. Utanför fåbodarna låg skogen (beige) och spridda myrar, där djuren betade om sommaren. När höet och säden bärgats och ladats in i lador och logar, släpptes djuren inom hägnaderna för att några veckor beta ner resten av växtligheten. Detta är en rytm, som bestod fram till slutet av 1960-talet. Efter den tiden har djuren bara betat inom hägnaderna hela sommaren. Under de senaste åren har det inte heller funnits mjölkdjur på någon av vallarna, men sambandet med hemgårdarna är fortfarande obrutet och ägo­gränserna från laga skiftet består.

Våsbos marker

Markanvändningen var på de flesta gårdar i Hälsingland uppdelad i ett invecklat system, där hela landskapet användes, från vattendrag och sjostränder upp till bergens högsta höjder. Utifrån landskapets olika klimatlägen och jordmån valde man de platser, där de olika markslagen passade bäst. Det fanns en hemgård för vinterbruk och en eller två fäbodas för sommar- och höstbruk. Markslagen var åker, svaljord, äng och skogsbetesmarker. Ängen fanns både intill de inhägnade valarna och på skogsmyrar. Skogen var en viktig del av jordbrukslandskapet, ett markslag som var minst lika viktigt som inägomarken.

Numera sköts Våsbos marker genom vallodling (växelvis säd och gräsväxt för hö) och bete inom hagarna, kompletterat med slåtter för hand.



▲ När skogsbetet upphörde, minskade skogsfågel som orre, tjäder och järpe katastrofalt. På fotot en järpe i närheten av Våsbo fäbodas.

◀ Kring ägogränser och olika markslag finns flera tusen meter trägårdsgårdar, som här kallas snehagar.

► Under 1800-talet odlades stora ytor upp, såsom Myran som syns längst ned på Lassas-vallens ängs- och betesmarker.

▼ ► Större delen av djurens gödsel samlades under vintermånaderna, då djuren var stallade vid hemgården. På fäboden var djuren endast inne i fähuset under natten. Gödseln användes här till de små åkrarna, men även till äng och vall. Foto från Våsbo under 1950-talet.

► ► Där djuren gått på bete i skogen under flera hundra år, påverkades marken. Skogen hölls öppen med gläntor och luckor i skogsbeståndet, och bärriset ersattes med örter och en gräsvål. Det var främst kruståtel som djuren betade, men även rödsvingel, vårfryle och mjölkört. Löv från träd och buskar åt djuren gärna. Flera svamparter som stensopp, vinkremla och citrongul slemskivling ökar i en skogsbetad miljö. En önskan är, att kunna släppa djuren på skogsbete igen, men problemet med vallning av djuren och skydd mot rovdjur är inte löst än.



Växter, smådjur, insekter och lavar



▲ En huggorm på den solexponerade husknuten. För snokar och ormar finns många miljöer, där de trivs; de kan gömma sig i stenrosen och yngla av sig i gödselstackens värme. Det verkar inte ha bekommit boajäntorna så mycket, att det kunde vara fullt med ormar som slingrade sig inne under fähusets tak under mjölkningen.



▲ Våsbos omväxlande miljöer, från torrbackar till det fuktiga området längs bäcken.

PÅ VÅSBOS MARKER och i de småmiljöer som bildas kring odlingsrösen, trähägnader och byggnader finns en omväxlande miljö med utrymme för ett stort antal växter, lavar, smådjur och insekter. Många växtarter som hör till äldre tiders odlingslandskap kan leva kvar här. Det är inte bara de enskilda arterna som är värdefulla, utan även sammansättningen av växter, som har skapats genom århundradens markanvändning. Rytmen mellan slåtter och bete var avgörande för vilka växter som skulle trivas och överleva. På Våsbo skedde slåttern i juli och början av augusti. Därefter fick djuren, som fram till dess gått på bete i skogen, gå inom hagarna på efterbete några veckor innan de togs hem till gården i september.

Växterna har utvecklat olika strategier som gör att de kan överleva i ängens och betesmarkens hårda konkurrens om näring och ljus. Lien, djurens tramp och bete var hot som växterna måste klara av. Alla strån togs tillvara, vilket gjorde att markerna blev utmagrade, särskilt en bit från fähusets gödsel. På sådana ställen trivs de växter som kan klara sig med lite näringsämnen. Andra växter som är småvuxna, har liten bladmassa eller kryper nära marken kan undkomma lien och mulen. Några lagrar näring i rotsystemet tidigt på säsongen, en del sätter frö före slåttern, andra efter. Vissa växter fröar av sig i luckorna efter djurens tramp, andra klarar sig från djuren genom att vara sträva och osmakliga.

Många av de arter, som idag är sällsynta eller hotade exempel på bondens flora, var inte alltid så väl sedda av bönderna förr i tiden. Skörden kunde bli knapp på de hårt använda markerna, och helst ville man ha så mycket foder som möjligt till den långa vintern. Den gödsel, som djuren lämnade när de stod stallade under natten i fähuset, spreds på de små åkerlapparna eller på ängen. Resten av dyngan föll ute i skogen när djuren betade.



Lavar

I dagens intensiva skogsbruk får inte träden bli så gamla som förr. Trots att man avsätter och skyddar områden med gammal död ved, minskar underlaget för olika lavar. I en kulturmiljö som Våsbos kan istället död ved i timmer- och brädlador, på spåntak, hägnads- och hässjevirke fungera som underlag för lavar, varav flera är sällsynta. Det gamla, helst omålade virket brukar kallas kulturved, ju äldre, desto bättre. Kulturveden skall stå i en öppen miljö, inne i skogen blir det samma lavar som på skogsträden.

◀ ▲ Brännässlorna framför Skomakras loge visar var fåren brukar hålla till för att skydda sig mot het sol och regn.

▲ ▲ På den här ladan i nedre delen av Våsbos marker finns knappnåslav, sotlav, brun flarnlav och rostknappnåslav. På Olols dass finns gul ljuslav, som användes till att färga ljusen gula.

▲ "Snehagar" av trä och odlingsrösen av hoplagd sten från de små åkerytorna på Olols.



SLÅTTERBLOMMA

Parnassia palustris

blommar på sensommaren då man förr höll på med slåttern.



ORMROT

Polygonum viviparum

finns på friska och fuktiga slåtterängar. Frön och rötter är mycket näringsrika.



STAGG

Nardus stricta

eller Härän trivs på magra ängs- och betesmarker och är svår att slå med lien.



▲ En uppryckt och uttorkad staggtuva, daggkåpa och lite fårspillning på en torr ängsbacke bakom Hagas stösslänga. Fåglar brukar rycka upp staggen för att komma åt de feta harkrankslarver som kan finnas vid roten. Här trivs även ormrot, gråfibbla och smultron liksom gula ängsvaxskivlingar.

◀ Trädgårdsrymlingen rödfibbla på Lassas valltun bland prästkragar och vitmåra.

Byggnader på Våsbo

TROTS ATT MAN bara vistades på Våsbo fäbodar tre-fyra månader om året, behövdes en mängd byggnader för människor, djur och redskap. Det var ju inte bara skogsbetesmarkerna och mjölkdjuren som var skälet till att man vistades här, ängsmarkerna och de små åkrarna var för Rotebergsbönderna en lika viktig del av fäbodlivet. Djuren, människorna och mjölkhanteringen krävde sina särskilda hus, men här fanns också mark som skulle sås och skördas, redskap som skulle förvaras och grödor som skulle vara under tak till vintern. Sammanlagt 46 olika byggnader finns på Våsbos marker, varav många är lador. Alla byggnader gör att Våsbo ser ut som en liten by.

Gemensamt för byggnaderna är att stommarna är i liggande och knutat timmer, bilat eller i rundtimmer och att alla är omålade. Flertalet är bara en våning höga.



STÖSSET (KOKHUSET)

Kokhuset är fäbodens hjärta och den byggnad som med fähuset uppfördes först på fäboden. Här omvandlades den färska mjölken till mer hållbara produkter. På Våsbo finns flera varianter av kokhus. Det enrummiga "rökstösset" eller som det kallas på andra håll i landet, eldhuset, är representerat av ett f.d. stöss på Olols-vallen, som senare har använts som disklada. Huset är flyttat några gånger och eldpallen, som förr fanns på jordgolvet i mitten av huset, är numera borta, men insidan är svart av sot från årens skorstenslösa eldande.

STÖSSET FLYTTAR IN I VALLSTUGAN

Ursprungligen användes rökstösset både som kokhus och som boajäntans sov- och matlagningsplats. Flera av de gamla rökstössen revs troligen vid laga skiftet. Ystningsutrymmet moderniserades då och försågs med öppen spis och trägolv och flyttades i några fall in till vallstugan vid sidan av köket.

▲ Olols vallstuga t.v. med stöss, kök och kammare, t.h. det gamla rökstösset (eldhuset).

◀◀ Olols f.d. stöss, nu disklada. På sidan finns en glugg för röken.

◀ Hagas vallstuga.



STÖSSLÄNGAN

Under senare hälften av 1800-talet och efter laga skiftet, stod verksamheten på fäbodarna på sin topp. Mjölpriserna gick upp och detta passade det familjeberoende och boskapsinriktade jordbruket i Hälsingland som redan funnits lång tid. Kornas och getternas mjölkproduktion hade börjat öka och mjölkhanteringen rationaliserats med Alfa-Lavals separatorer och handvevade mjölk kärnor. Hagavallens stösslänga kan ses som ett uttryck för denna tid, där olika utrymmen som hörde till mjölkhanteringen satts samman till en praktisk arbetsplats, enbart avsedd för boajäntans viktiga arbete.

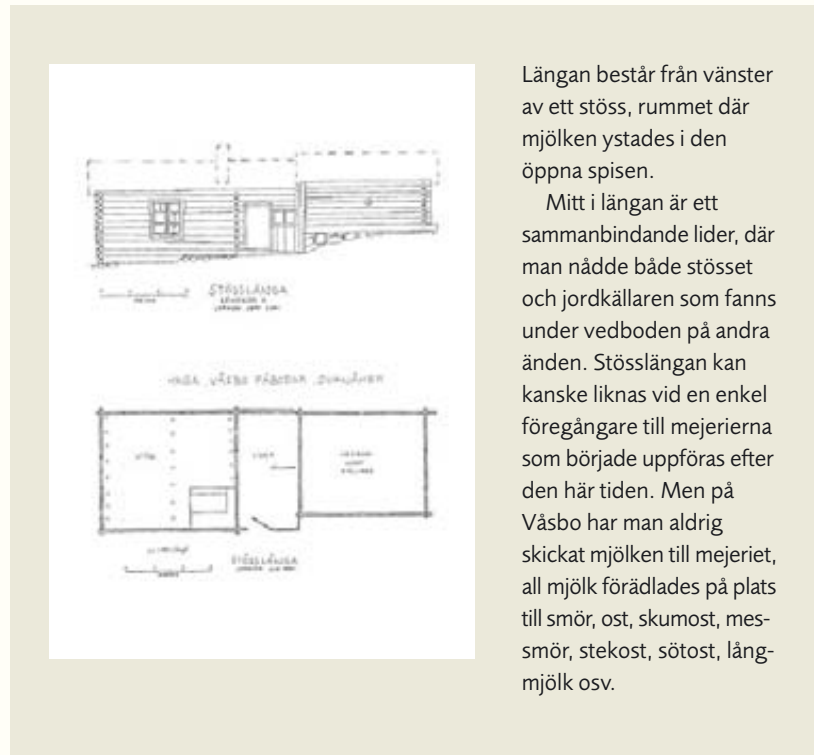
VALLSTUGAN

Det finns inte två vallstugor på Våsbo som har lika utformning. Stugorna verkar ha tillkommit relativt sent på fäbodarna i Hälsingland, kanske först under 1700-talets senare del. Från början var de mest avsedda för husbondfolket och gäster, medan boajäntan fick sova i betydligt enklare utrymmen, inne i stösset eller på vinden. Under senare delen av 1800-talet och in i början av 1900-talet isolerades stugan och kammaren för att skogshuggarna skulle kunna övernatta under vinterns skogsavverkningar.



▲ Vedboden t.h. är ett gammalt rökstöss. Under finns en jordkällare, som kan nås från lidret i mitten av längan. Nederst i slutningen är stössrummet.

▲ Öppna spisen i Hagas stösslänga. Ett årtal 1861 på spismuren kanske anger det år som de olika utrymmena flyttades ihop till en länga.



Längan består från vänster av ett stöss, rummet där mjölken ystades i den öppna spisen.

Mitt i längan är ett sammanbindande lider, där man nådde både stösset och jordkällaren som fanns under vedboden på andra änden. Stösslängan kan kanske liknas vid en enkel föregångare till mejerierna som började uppföras efter den här tiden. Men på Våsbo har man aldrig skickat mjölken till mejeriet, all mjölk förädlades på plats till smör, ost, skumost, mes-smör, stekost, sötost, långmjölk osv.



▲ Skomakras fägård med fähus t.v. och get/färfäx t.h.



▲ ▲ Hagas stall, med dasset vid gavlen.

▲ Våsbos äldsta byggnad, en bod.



▲ ▲ Roger Person och Skomakra-Karin vid härbret 2001.



▲ Hagas fähus.

FÄHUSET (FÄXET)

Fähuset och kokhuset (stösset) var de viktigaste och första byggnaderna på fäboden. Fähuset liknade de gamla vinterfähusen, med skillnaden att eldstad och innertak saknades. Längs båda långväggarna finns kornas avdelade båspplatser, bakom korna går två långsgående dyngrännor som slutar i varsin dynglucka i bakre gaveln. Korn (och ibland även getterna) stod uppboundna här över natten och mjölkades morgon och kväll. Flera av fähusen på Våsbo är placerade i en liten sluttning, med den bakre gaveln upptimrad så att dyngan fick plats utanför.

Förutom fähuset för kor finns även småfähusen. Getafäx eller fårafäx kunde ibland inrymma båda djurslagen. Utanför fähusen fanns förr ofta en fägård, en liten fälla, där djuren samlades innan de släpptes på skogsbete efter morgonmjölkningen.

OLOLS GETAFÄX ELLER BOD

Våsbos äldsta byggnad är en bod, som använts som getafäx. Den har årsringsdaterats till 1549-1555. Varifrån den kommer ursprungligen vet man inte, men den sägs ha använts av skogsfinnarna på deras svedjor under 1600-talet.

HÄRBRET

De härbren som står på fäbodarna är ofta uppflyttade från hemgården, där de tjänat ut och ersatts med ett större eller nyare härbre. I fäbodhärbret förvarades mjöl, salt, hållbröd och några personliga tillhörigheter som behövdes under sommarens vistelse. Här torkades också ostarna tills någon från gården hämtade hem dem. Under vintern låstes grytor och andra tillbehör in i härbret.

STALLEN

har troligen tillkommit i samband med att skogen, som tidigare hade varit gemensamt nyttjad, delades upp i skogskiftet vid laga skiftet i mitten av 1800-talet. Nu tog timmerhuggningarna vid och huggare och körare med sina hästar började använda stugor och stall under vintern. Stallen användes även under sommaren, eftersom alltmer mark på Väsbo odlades upp till hövall och hästarna fick mera arbete.

LOGEN

Även logarna är sent uppförda, kanske under senare delen av 1800-talet. Den säd som odlades på fåboden förvarades i kärvar i de tättimrade logarna. Säden kunde tröskas på fåbodens loggolv eller tas hem till byn för tröskning under hösten eller vintern.

▼ *Lassas tun: en vedbod t.v., vallstuga och härbret.*

BRUNNEN OCH ELDSTÄN

Viktiga komponenter i mjölkhanteringen är brunnen, som oftast finns nära stösset. Eldstaden för uppvärmning av diskvatten brukar också ligga intill. På Skomakra finns eldstaden intill ett takförsatt diskutrymme. Brunn, eldstad, uppvärmt diskvatten och diskbänk, allt nära till hands

LADORNA

På Väsbo finns stora ytor för äng eller vallodling. När höet torkats på marken eller på hässjor, lastades det in i ladorna. Under vintern hämtade man hem höet till hemgården på slädar. De fyra vallarna inom kulturrestativet har sammanlagt 16 lador av olika modeller, de flesta i rundtimmer. Klumpalador, hållador...

► ▲ *Lassas loge står i nederkanten av den upplöjda åkermarken.*

► *Hölada och vedbod på Lassas.*



▲ ▲ *Lada på Lassas.*

▲ *Hagas härbre.*

Boajäntans vardag

FÄBODEN VAR KVINNANS särskilda arbetsområde, även om männen vistades där och utförde sina arbetsuppgifter. Tiden på fåboden är för flera äldre kvinnor ett kärt minne, trots att det var ett hårt slit från morgon till kväll. Det var ofta någon kvinnlig släkting som mot ersättning tog hand om djuren på fåboden, ibland var det husmor själv. Det var ett stort ansvar att sköta alla djur och alla arbetsuppgifter, men samtidigt en frihet för kvinnorna. Mjölkhushållningen var en viktig del av gårdens ekonomi, i form av produkter som kunde konserveras till vinterhushållet eller säljas och ge reda pengar. Den största delen av djurens mjölkperiod var förlagd till sommarens vistelse på fåbodarna, där kvinnans roll gav henne en stark ställning i hushållet. Kor, getter, får och hästar följde med upp till fåboden. Det var kor och getter som skulle mjölkas och som gav mest arbete. Fåren gick fritt som de ville och samlades ihop i augusti, när ullen skulle klippas. När hästarna arbetat klart vid vårsådden drog de omkring lösa i flockar på skogen och fångades in när de behövdes för någon arbetsuppgift. Under 1900-talet fick hästarna mer arbete på fåboden.

Om det var en varm sommar eller mycket mygg och broms under dagen, fick boajäntan stiga upp tidigt om morgonen, redan vid trefyratiden för att djuren skulle hinna beta innan insekterna blev för plågsamma. När kor och getter hade mjölkats släpptes de ut i den lilla inhägnaden vid fåhuset för att vänta till boajäntan stökat klart. När fåhuset mockats rent från nattens gödsel och den färska mjölken tagits om hand, var det dags att släppa ut djuren på skogen.

Man gick till olika områden "gässlor" i skogen varje dag. På Väsbo släpptes djuren på tisdagarna Söderöver (eller "hemöver" i riktning mot Roteberg) och om onsdagen till Slommeråsen (bortåt Ryggesbovägen) eller förr mot Hattatjärn. Norröver, området bakom Nissavallen gick man till två dagar i veckan, söndag och torsdag. Förr gick man till Njåcks svedjorna om söndagarna. Västöver gick man måndag och fredag. Om lördagen gick man åt det hållet som Lassashagen



▲ Skomakra-Karin eller Karin Sköldmark var femtio somrar boajänta på Skomakravallen, från år 1954 till 2004. Före henne från 1945 till 1953 var Elna Jonsson, även hon från hemgården Skomakra i Västra Roteberg. Dessförinnan var Elin Jonsson boajänta två år och den sista i raden bakåt som man minns, är Marta Eriksson, från 1925 till 1942.

Skomakra-Karin vid Skomakras fågård.

Foto: Hilding Mickelsson, Hälsinglands Museum.



▲▲ Skomakra-Karin inne i fäxet år 1956.

▲ Grot-Eda Persson var boajänta under många år på Våsbo. Hon var på flera vallar, bl. a. på Juggas-vallen fram till att stugan brann ner 1940, därefter på Lassas-vallen fram till 1958. Vissa år var hon även på Olols-vallen.

Foto: Hilding Mickelsson, Hälsinglands museum

ligger eller förr mot Lövberget. Djuren från alla vallar gick ut samtidigt och djuren släpptes först från den fågård som låg längst från dagens gässla och så de andra i tur och ordning.

Varje gässla hade förr en bestämd vilstad, där man vilade mitt på dagen med djuren. Man tände en eld för att slippa knott och mygg och då kom slidkniven eller den lilla "jätyxan" till användning. Djuren låg och idisslade och kvinnorna handarbetade eller tog sig en tupplur. Under senare delen av 1800-talet när rovdjuren minskat, kunde boajäntan lämna djuren vid vilstaden och skynda hem till fåboden för att börja ystningen. Djuren letade sig själva hem framåt eftermiddagen, såvida det inte var sopptid, då korna kunde vara svåra att få hem, de rände efter svamp i skogen till sena kvällen. Då kunde kvällsmjölknigen bli försenad.

På eftermiddagen började det egentliga arbetet. Av grädden tillverkades smör, av den skummade mjölken långfil, ost och messmör mm. När ostmassan var upptagen ur grytan och lagd i ostkaret, vidtog den tidskrävande kokningen av messmör, då vattnet i vasslan skulle förångas. Flera timmars eldning och rörning i kitteln återstod, innan kvällens diskning avslutade dagen.

Djuren på Våsbo gick på skogsbyte in på 1960-talet. Då var rovdjuren inget problem och man följde kor och getter bara en bit in i skogen, "släppa till bess". Själv gick man tillbaka för att ordna med kylning, ystning, diskning och andra bestyr. Vilställen, djurens stigar, betesluckorna i skogen, skällornas klang och lockropen - alla minnen från djuren och människorna i skogen är snart borta.

Boajäntor vid Våsbo

Boajäntorna ägde en stor kunskap om hur mjölken skulle beredas och förvaras, hur kärlen och juvren skulle rengöras, hur djuren skulle hanteras och skötas, de bästa betesställena - en flerhundraårig kunskap som håller på att gå ur tiden.

En lång rad av kvinnor har avlöst varandra som boajäntor vid Våsbos olika vallar, de går att följa bakåt till 1800-talets slut. På Haga-vallen tjänstgjorde Haga-Elna Persson fram till 1958, då fåboddriften upphörde, därefter på Lassas-vallen till 1968 då mjölkhanteringen upphörde även där. Söders-Bricken och Agnes Magnusson är andra boajäntor, som varit på Lassas-vallen.



Under sex somrar i slutet av 1800-talet var Wikströms-Carolina Sundell boajänta på Olols-vallen, föregången från 1890-talet av Ella (okänt efternamn). 1910-20 var Kristina Wikström där, efterträdd av de tre systrarna Alma, Klara och Lilly Röjd. Hilma Strandberg och Grot-Eda är andra, från 1935 tjänade Hedlunds Kerstin, mellan åren 1948 till 1952 Elin Bergman. Den sista i raden boajäntor på Olols var Olols Karin som "jätte" här från år 1959 tills valldriften upphörde år 1967.

▲ Det är ovanligt med fotografier tagna från vallningen och skogsbetet. Boajäntorna skulle vara ständigt sysselsatta, de fick inte gå "göralösa", när de följde djuren ut i skogen. Det gick bra att sticka medan man gick eller samla ris till kvastar och vispar. Vid midjan hängde en tygpåse, "slättjeskräppan" med salt och mjöl, en blandning som man lockade till sig korna med.

Fotografi taget på ett hygge norr om Edsbyn i slutet av 1800-talet av Svante Säll från Västra Roteberg, boajäntan till vänster är Marta Nyåker.

Foto: Edsbyns Museum

Männen på fåbodvallen



Fåbodarna var kvinnans domän, det var boajäntan som ansvarade för djurens skötsel och tillsyn, för mjölkning och mjölkberedning och allt arbete med matlagning och disk. Men även männen hade bestämda sysslor som upprepades varje år. Fåbodvallar där det fanns åker och äng som skulle skötas, ökade männens närvaro.

Till sommarfåboden buförde man i början av juni, efter att korna gått några veckor på bete vid hemgården. Alla från samma fåbodställe gick samtidigt från hembyn upp till fåboden, ingen skulle låta sina djur beta längre än de andra.



Männen följde med vid buföringen i början av sommaren och när det var dags att återvända om hösten. Till sommarens fåbodvistelse behövdes några personliga tillhörigheter och mat såsom mjöl, tunnbröd

▲ ▲ När vallarna fått egna skogsskiften efter mitten av 1800-talet, tog skogsavverkningarna fart. Männen började använda fåboden även under vintern för övernattning. Stugorna isolerades och man byggde stall för hästarna. Frans och Tord Wedin hugger i skogen vid Våsbo.

▲ Det finns flera tusen meter "snehagar" runt Våsbos inägomarker. Hagarna håller runt 25 år och varje år måste en viss sträcka repareras eller ersättas med nya hagar. Här är det Skomakra-Nils som stänger på Lassas-vallen år 2008.

► Under 1950-talet var det fullt av kolare och skogsarbetare i skogarna. Här är det Georg Nyberg från Haga-vallen som kolar. Svart-vita foton av Georg Gagnehed 1952, Edsbyns Museum.





och saltat fläsk. Det gick också åt salt till det smör som man gjorde på fäboden. Varorna klövjades eller lastades på vagnar eller trillor. Matvarorna förvarades i fäbodens härbre.

Männen hade många arbetsuppgifter på fäboden. Stängsel kring kalvhagar, fågårdar och ängsmarker behövde ses över, lagas och nytillverkas varje år. När sådden hemmavid var klar, fortsatte männen med sådden på fäboden. På högsommaren kom de upp för slätter och stannade kvar tills allt var inne i ladorna. Hade man sått säd skördades den om hösten. Männen såg till att det fanns ved till alla eldstäder. Detta är arbetsuppgifter, som männen sköter än idag, medan kvinnornas arbetsuppgifter på Våsbo har minskat, sedan mjölkhanteringen upphörde helt för några år sedan.

▲ *Dags för buföring hem.*
Foto från Lassas-vallen under 1950-talet.

Foto: Privat



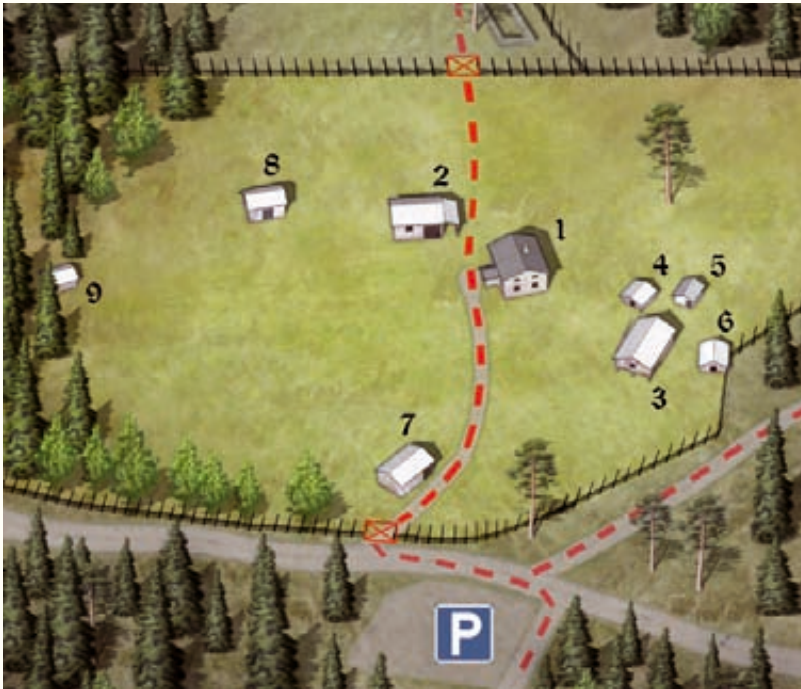
Olols-vallen

OLOLS-VALLEN ÄR DEN första vall man ser när man kommer till Våsbo. Med sin stora bostuga och många uthus ser vallen ut som en vanlig gård. På Våsbo skedde en hel del förändringar vid laga skiftet 1852, då alla vallar fick egna markområden. Några byggnader flyttades och andra byggdes nya. Enligt de äldre kartorna verkar Olols-vallen ha legat lite högre upp mot övre nordöstra hörnet förr. Eric Ols är namnet på vallen på kartan från 1794-95. På den kartan är endast en fågård (fålla för djuren) utritad, men där bör ha funnits åtminstone ett fåhus.

Det har funnits mjölkdjur på Olols-vallen fram till 1967. Numera betar djuren inom hägnaderna, förr gick de på skogen. På Olols finns både äng och små åkerlappar.

▼ *Fåren vilar i skuggan under Olols uppbyggda fåhugavel.*





▲ Liten blålocka
(*Campanula rotundifolia*) trivs på magra
torrängar med låg kvävehalt.

VALLSTUGAN - NR 1

Kanske tillkom Olols stora vallstuga efter laga skiftet vid mitten av 1800-talet. Den är en av de största i socknen. Här finns både kök, kammare och stöss, där mjölken bereddes till ost och andra fäbodprodukter. Under stugan finns en jordkällare. När kök och kammare skulle användas vid vinterns skogshuggningar isolerades innertaket med lerklining.

STALL - NR 2

Stall på fäbodar är oftast en sen företeelse. De har främst använts under vinterns timmerhuggningar, men även vid sommarens slätter. Ett årtal 1894 kanske visar det år stallet flyttades.

FÄHUSET - NR 3

rymmer 8-10 kor i båsen. Årtalet 1884 vid ingången kanske är byggnadsåret.

DISKLADAN - NR 4

var förr ett stöss (kokhus), där man ystade mjölken. Det flyttades till sin nuvarande plats 1958 och då försvann den öppna eldstaden mitt på golvet. Efter att ystningen flyttat in i stugan, har byggnaden använts som disktrum och grovkök.

GETAFÄXET - NR 5

är Väsbos äldsta byggnad, årsringsdaterad till 1540-1555. Det berättas att huset använts av skogsfinnar som kom till trakten i början av 1600-talet.

FÅRHUSET/SMÅFÄHUSET - NR 6

Här kunde fåren gå in och vila när de förr i tiden gick fria i skogen på bete. Även hästarna, som strövade fritt i flockar under arbetsfria tider om sommaren, kunde gå in här för att slippa knott och broms.

► *Olols-Olle i Skomakra stöss.*

LOGE - NR 7

HÖLADAN - NR 8

är av en äldre typ, där man stänger för öppningen med lösa stänger. Sammanlagt 4 lador finns på Olols marker.

LADA - NR 9



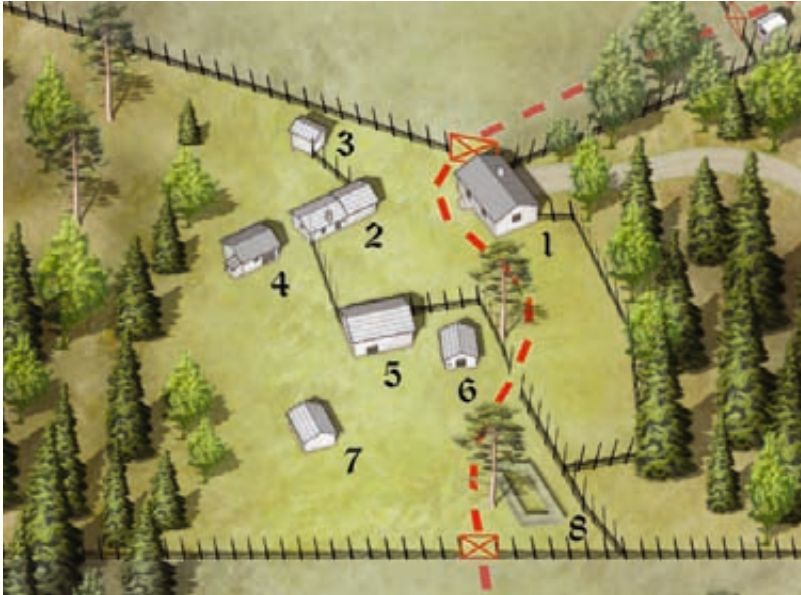


Haga-vallen

HUSEN PÅ HAGA-VALLEN är samlade runt ett vackert valltun. Alla byggnader som hörde till fäbodriften i Ovanåker under andra halvan av 1800-talet finns representerade här. På Haga-vallen upphörde valldriften redan 1958, men marker och hus har vårdats sedan dess.

▼ *Ungdjur på bete mellan uthusen.*





VALLSTUGAN - NR 1

Stugans ålder är okänd, men är troligen byggd efter mitten av 1800-talet. Spishällen är från 1872. En bit in på 1900-talet började Hagas stuga användas även vintertid av skogshuggare. Då avdelades fler rum och stugan vinterbonades.

STÖSSLÄNGAN - NR 2

består av olika delar, som satts samman till en praktisk arbetsplats för boajäntorna. Allt finns nära till hands för beredningen av mjölken; ett stössrum, en jordkällare och en vedbod. Vedboden, överst i sluttningen, är egentligen ett gammalt "rökstöss" eller eldhus. Utanför finns vippbrunnen.

HÄRBRE - NR 3

STALL - NR 4

FÄHUS/FÄX - NR 5

Fähuset rymmer 12 kor.

FÄRHUS - NR 6

HÖLADAN - NR 7

Ladan är ombyggd, men några delar av stommen är mycket gamla. Fler hölador finns i sluttningen ned mot Myran på tidigare ängsmarker. Nere vid bäcken står en loge, som troligen flyttats ned dit för att försöka nyttja vattenkraften till tröskning.

HUSGRUND - NR 8

Här ser man spisröset efter stugan till en försvunnen vall (Pasla-vallen), som fanns under 1700-talet. Bakom tallen finns en grop efter jordkällaren. Det berättas att stugan flyttades upp till Haga-vallen, där den nu ingår i Hagas stösslänga. Mannen, som byggde stugan var väldigt förtjust i en av boajäntorna på Olols. Han placerade huset lite snett, så han kunde se henne, när han var på vallen.



▲ Åkerbär (*Rubus arcticus*)

Uppe runt tunet och byggnaderna finns bland annat liten blåklocka, fårsvingel, ormrot, smultron, gråfibbla, ängsfryle, ögontröst och stagg. Området sköts med slåtter och bete. Nere i sluttningen har träden glesats ut och man har röjt runt odlingsrösen och bäck. När man håller mer öppet här, kan de gamla ängsväxterna åter trivas och bli fler. Ett exempel är slåtterblomma, som har observerats här.

▼ Haga-vallens härbre.





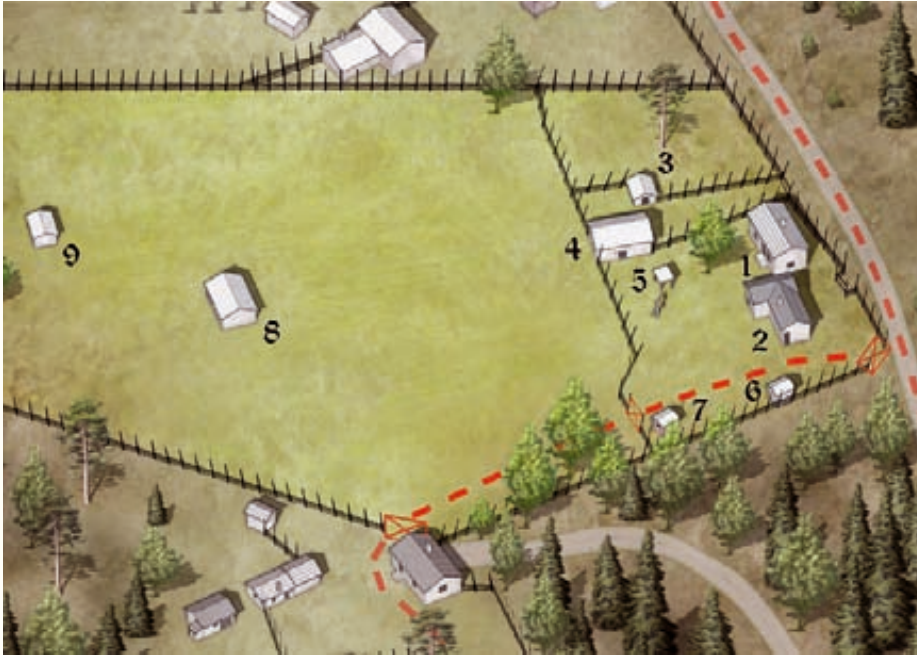
Skomakra-vallen

DET BERÄTTAS, ATT Skomakra-vallens byggnader förr stod längre ned mot Haga-vallen vid en numera igenstenad brunn. Husen kan ha flyttats vid laga skiftet runt 1850. Skomakra-vallens får från hemgården med samma namn i Roteberg betar vallens marker. Skomakra är den vall, som haft traditionell fåboddrift med mjölkdjur längst fram i tiden. Skomakra-Karin (Sköldmark, född Jonsson) var boajänta här under 50 år fram till 2004, ett svårslaget rekord.

▼ *Skomakra-Karin diskar vid eldstaden. Eldstaden, där kärlen diskades, och brunnen ligger intill varandra.*

Foto: Hilding Mickelsson, Hälsinglands museum





STUGA OCH STÖSS- NR 1

Huset är delat i två delar med ingång i ett stössrum, avsett för boajäntans ystning om sommaren. Andra delen är en stuga som användes av gäster eller husbondfolket sommartid och vintertid av skogshuggare. Huset har höjts fem stockvarv. På den enkelt inredda vinden hade boajäntan sin arbetsplats. Stommen till huset kan vara från 1800-talets början och har fått sin nuvarande utformning under senare delen av 1800-talet.

STALLET - NR 2

är troligen från sekelskiftet 1900. Förutom stall ryms vedbod och lider för foder och seldon. På gaveln är ett dass och under lidret en jordkällare. Timmer från ett "rökstöss" (eldhus) har använts till ett bottenbjälklag. En av stockarna har ett inskuret årtal 1798.

SMÅFÅHUSET - NR 3

FÅHUSET - NR 4

Mellan dessa hus finns en liten inhägnad, en fågård. När morgonmjölkningen var klar, släpptes djuren ut i fållan. Där fick de vänta tills boajäntan var klar för att följa med dem ut i skogen.

ELDSTAD & BRUNN- NR 5

HÄRBRE - NR 6

SKOGSKOJA- NR 7

LOGE- NR 8

LADA- NR 9

▼ Smultron (*Fragaria vesca*)

På Skomakra-vallen finns både planterade växter såsom syrén och bärbuskar, men även sådana som hör till bondens flora. Här växer liten blåklocka, gråfibbla, blodrot, ögontröst, stagg och prästkrage. Valltunet sköts med slätter för hand. I sluttningen ned mot Myran, ängsområdet längst ned, finns några steniga plöjda områden. Där växer t ex stagg, ormröt, ängsfryle, smultron och slätterblomma.





Lassas-vallen

Lassas-vallen är inte äldre än år 1732. Det året delades hemmanet Erskols i Roteberg mellan tre bröder och gården Lassas bildades. Fäboddrift med mjölkdjur upphörde 1968, men markerna betas fortfarande av får och nötdjur. Lassas-vallen har sammanlagt 16 hus och minst lika många odlingsrösen finns ute på markerna.

▼ *Bojätan Grot-Eda vid Lassas 1956.*

Foto: Hilding Mickelsson, Hälsinglands museum





VALLSTUGAN - NR 1

är hopbyggd med stösset, som var boajäntans arbetsplats. Efter mitten av 1800-talet ändrades planlösningen, då huset höjdes ett par timmervarv och vinden inreddes.

VEDBOD - NR 2

ELDSTAD - NR 3

HÖLADA OCH BOD - NR 4

FÄHUSET - NR 5

har bara 7 båsplatser. Stommen är troligen från 1700-talet. Under 1800-talet flyttades fähuset till sluttningen, lyftes upp och en undervåning timrades.

HÄRBRET - NR 6

är den enda byggnad på Våsbo som har en tydlig datering genom ett inskuret årtal 1807. Det har höjts några stockvarv och är ovanligt stort för ett fäbodhärbre.

STALL OCH STÖSS - NR 7

är byggt i vinkel och man kan se att flera förändringar skett. Här finns ett gammalt stöss, som i efterhand både använts som stall och som vinterbostad åt skogsarbetarna.

HÖLADOR - NR 8 OCH 10

På Lassas-vallen finns 8 lador, placerade i sluttningen hela vägen ned mot Myran, det platta ängsområdet mot sydväst. Den ena är en "klumpalada", som är typisk för trakten. Den är byggd av rundtimmer och har ingång på långsidan.

LOGE - NR 9

LADA - NR 10



▲ Prästkrage

(*Chrysanthemum Leucanthemum L.*)
trivs på torra ängsmarker och är kulturberoende.

▼ Hässjning på Lassas-vallen under 1950-talet. I förgrunden ett litet potatisland. Foto: Privat







◀ *Sambandet mellan hembyn Roteberg och fäboden var viktigt. Vid hemgården, som låg i det bästa odlingsläget, fanns åkern. Här frös inte säden bort lika lätt. Större delen av ängsmarkerna fanns däremot vid fäbodarna och i utmarkerna. De fyra vallarna på kulturreservatet Våsbo fäbodar ägs fortfarande av hemgårdarna i byn Västra Roteberg. På fotot ses Olofs häst framför hemgården Lassas.*

Skriften bygger på uppgifter från den Kulturhistoriska utredningen om Våsbo som kulturreservat år 2006 av Gunvor Gustafson, Hälsinglands Museum och Mimmi Göllas, Migo Byggnadsvård. Opublicerad rapport - Länsstyrelsen Gävleborg. Fäbodbrukarnas uppgifter.

Ängar och hagar i Gävleborg -Länsstyrelsen 1993:2

Ängs- och betesmarksinventeringen 2002-2004

Fältdagar 25 augusti och 11 september

Kelvin Ekeland, Norrbo och Stefan Ohlanders, Bollnäs

Växtillustrationer ur Nordens Flora 1901-1905

Fäbodskog och fäbodbruk - *Kelvin Ekeland och Gunvor Gustafson*
Jordbruksverket, Hälsinglands Museum och Nordiska förbundet
för kulturlandskap 1997

Fäbodlivets vardag 2007 - *Roger Persson Edsbyn*

Bondens flora - *Jonas Lundin & Peter Stål*
Länsstyrelsen Gävleborg 1998:8

KARTOR

Gränsbestämning mellan socken-skogen och kronoallmänningen
1742-1744 (V 41 - 1:1)

Storskifteskarta 1794-95, Edsbyns Museum

Laga skifte 1852, Lantmäteriverket V 41-19:1



Patrik Uhras från Lassas-vallen pratar med Olle Olsson på Olofs-vallens förstukvist.

KULTURRESERVAT

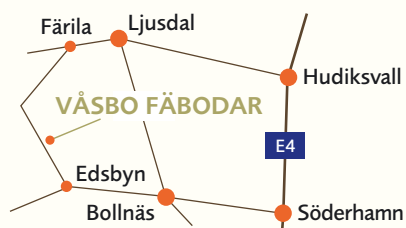
avsätts för att bevara och vårda värdefulla kulturmiljöer för framtiden.

VÅSBO KAN BESÖKAS

dagtid hela året. Man kan gå runt själv på anvisad stig, men tänk på att Våsbo är privata fäbodar. Gå inte in i husen, var varsamma med djur och natur!

VÄGBESKRIVNING

Från E4 åker man väg 50 mot Bollnäs och Edsbyn. I Edsbyn tar man vägen mot Färila norrut och åker drygt en mil. Skyltar visar var man svänger till Våsbo fäbodar, som ligger ca 200 m från vägen.



TEXT: Gunvor Gustafson
GRAFISK FORM: Åsa Järgergård
FOTO: Gunvor Gustafson, Hilding Mickelsson, Hälsinglands museum, Edsbyns Museum
FÄBODKARTA ÖVER VÅSBO OCH DE OLIKA VALLARNA: Finn Gustavsson
TRYCK: TryckTrea, 2009
ISBN: 978-91-976185-6-4
www.x.lst.se | www.halsinglandsmuseum.se.se

Hälsinglands
Museum



En investering för framtiden



EUROPEISKA UNIONEN
Europeiska regionala
utvecklingsfonden

